

Το Άγιον Όρος στα χρόνια της απελευθέρωσης (Κρίτων Χρυσοχοΐδης, Ομ. Διευθυντής Ερευνών Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών)

/ [Πεμπτούσία](#)

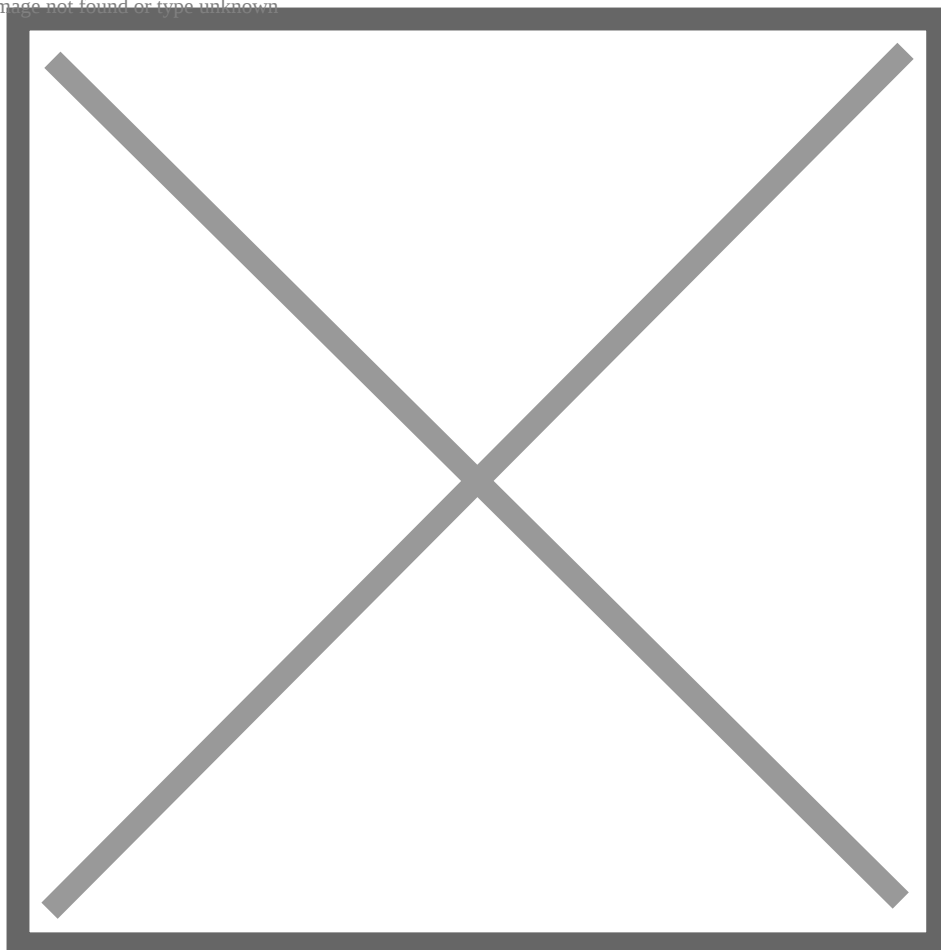
(???????? ??? ??? ?????? ??? ????????)

Το κείμενο αποτελεί εισαγωγή στην επετειακή έκδοση της Αγιορειτικής Εστίας Θεσσαλονίκης, «Το Άγιον Όρος στα χρόνια της Απελευθέρωσης, αφιέρωμα στην εκατονταετηρίδα της απελευθέρωσης (2/15 Νοεμβρίου 1912)». Οι φωτογραφίες προέρχονται από τα αρχεία της Αγιορειτικής Εστίας και της Αγιορειτικής Φωτοθήκης.

Η ιστορία του Αγίου Όρους στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και ως μετά την απελευθέρωσή του το 1912 μας είναι ως τώρα περισσότερο γνωστή κυρίως από γενικές προσεγγίσεις οι οποίες αποτελούν κεφάλαια έργων που διαπραγματεύονται συνολικά την ιστορία του Αθωνικού μοναχισμού¹.

Σύμφωνα με την ως τώρα παγιωμένη γνώση, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ο Άθως έχει προ πολλού ξεπεράσει τις τραγικές συνέπειες της συμμετοχής του στον απελευθερωτικό αγώνα του 1821 και φαίνεται να διέρχεται μία περίοδο καθολικής ανάκαμψης, παρά το βαρύ οικονομικό πλήγμα που επέφερε η δήμευση των μετοχίων των μονών στη Μολδαβία και τη Βλαχία το 1863.

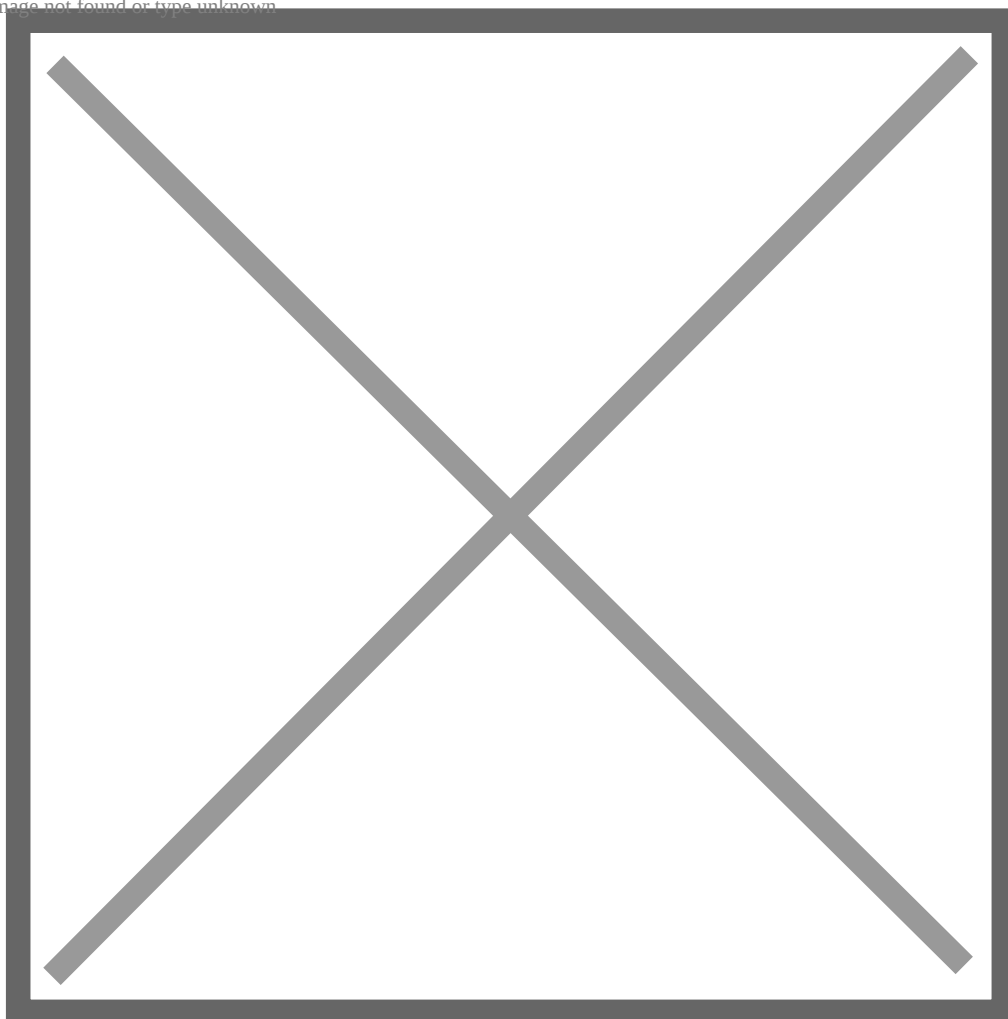
Image not found or type unknown

Απόσπασμα στρατιωτών, με επικεφαλής τον ανθυπολοχαγό Θεμιστοκλή Αιλιανό, στην Κερασιά τον Νοέμβριο του 1912. Φωτογραφία: εργαστήριο Ιωασαφαίων. (Αγιορειτική Φωτοθήκη).

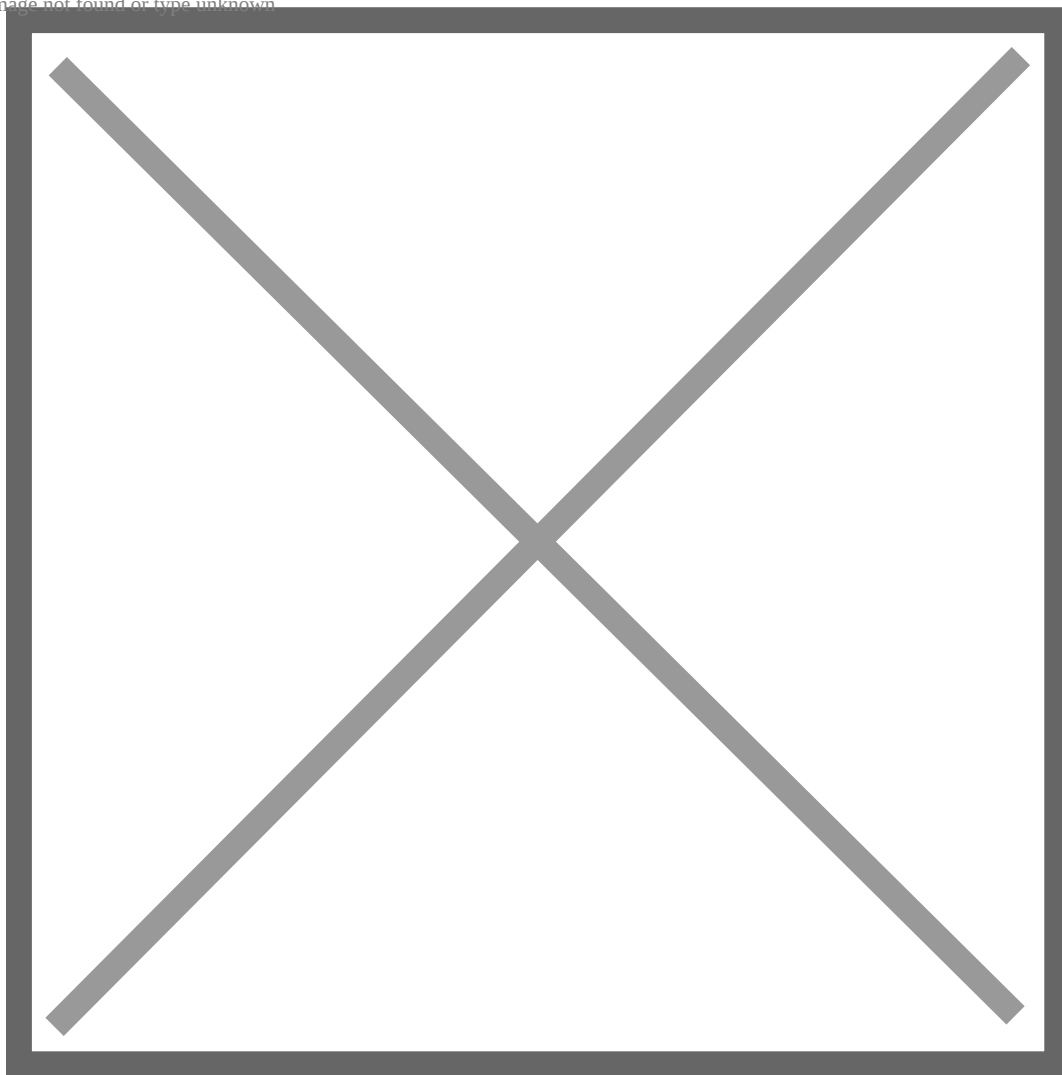
Κύριο χαρακτηριστικό της αθωνικής ιστορίας κατά την περίοδο αυτή είναι ο επιτυχής αγώνας για τη διαφύλαξη του εσωτερικού καθεστώτος διοικήσεως και των θεσμών οργανώσεως του μοναστικού βίου από εξωτερικές επεμβάσεις. Η απόπειρα των οθωμανικών αρχών, μέσω του διοικητού της Θεσσαλονίκης Χουσνή πασά, να επιβάλλει μεταρρυθμίσεις που αλλοίωναν το καθεστώς του Αγίου Όρους απέτυχαν (1860), ενώ την ίδια τύχη είχε και η ατυχής επέμβαση του οικουμενικού πατριάρχου Ιωακείμ Β', η οποία, με την επιβολή του «Κανονισμού των εν Αγίω Όρει μοναστηρίων των υπαγομένων εις την πνευματικήν διοίκησιν του Ρωμαϊκού πατριαρχείου», ουσιαστικά αλλοίωνε το αυτοδιοίκητο της Αθωνικής πολιτείας (1877).

Image not found or type unknown

Ο οθωμανός καϊμακάμης του Αγίου Όρους.

Στα επόμενα χρόνια, και ιδίως μετά την άνοδο στον πατριαρχικό θρόνο του Ιωακείμ Γ' (1878), ανδρός με εξαιρετικές διοικητικές ικανότητες και οξυδέρκεια, ο «Κανονισμός» αδράνησε και, παρά την ασάφεια του διοικητικού καθεστώτος ως το 1912, αποκαταστάθηκε η διοικητική ηρεμία της μοναστικής πολιτείας. Οι «Γενικοί κανονισμοί», που συντάχθηκαν με τη συνεργασία του πατριαρχείου και των Αγιορειτών λίγο πριν την απελευθέρωση, εξασφάλισαν μία ζηλευτή ομαλότητα στη λειτουργία των εσωτερικών θεσμών του Αγίου Όρους ως το 1924, έτος εισαγωγής του ισχύοντος ως σήμερα «Καταστατικού Χάρτου».

Ιερά Μονή Αγίου Παντελεήμονος (Ρωσικό) σε γκραβούρα του 1864.

Ωστόσο στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, ο Άθως ήλθε αντιμέτωπος και με άλλες απόπειρες αλλοιώσεως του εσωτερικού του βίου. Η σταδιακή αλλά μαζική εγκατάσταση Ρώσων μοναχών είχε ως αποτέλεσμα τη διατάραξη της δημογραφικής ισορροπίας της χερσονήσου, η οποία, με την επικουρία πολιτικών και διπλωματικών πιέσεων, συνοδεύθηκε από την έγερση απαιτήσεων για την αλλαγή παγιωμένων από αιώνες εσωτερικών ιεραρχήσεων.

Αλλαγές όμως τέτοιου είδους θα δημιουργούσαν ουσιαστική ανατροπή στην οργάνωση του εσωτερικού βίου του Αθωνικού μοναχισμού. Παράλληλα, αλλά όχι άσχετα με τα ανωτέρω, φυγόκεντρες τάσεις που επικράτησαν έστω και παροδικά μεταξύ των κελλιωτών Αγιορειτών μοναχών εγκυμονούσαν τους ίδιους παραμορφωτικούς κινδύνους.

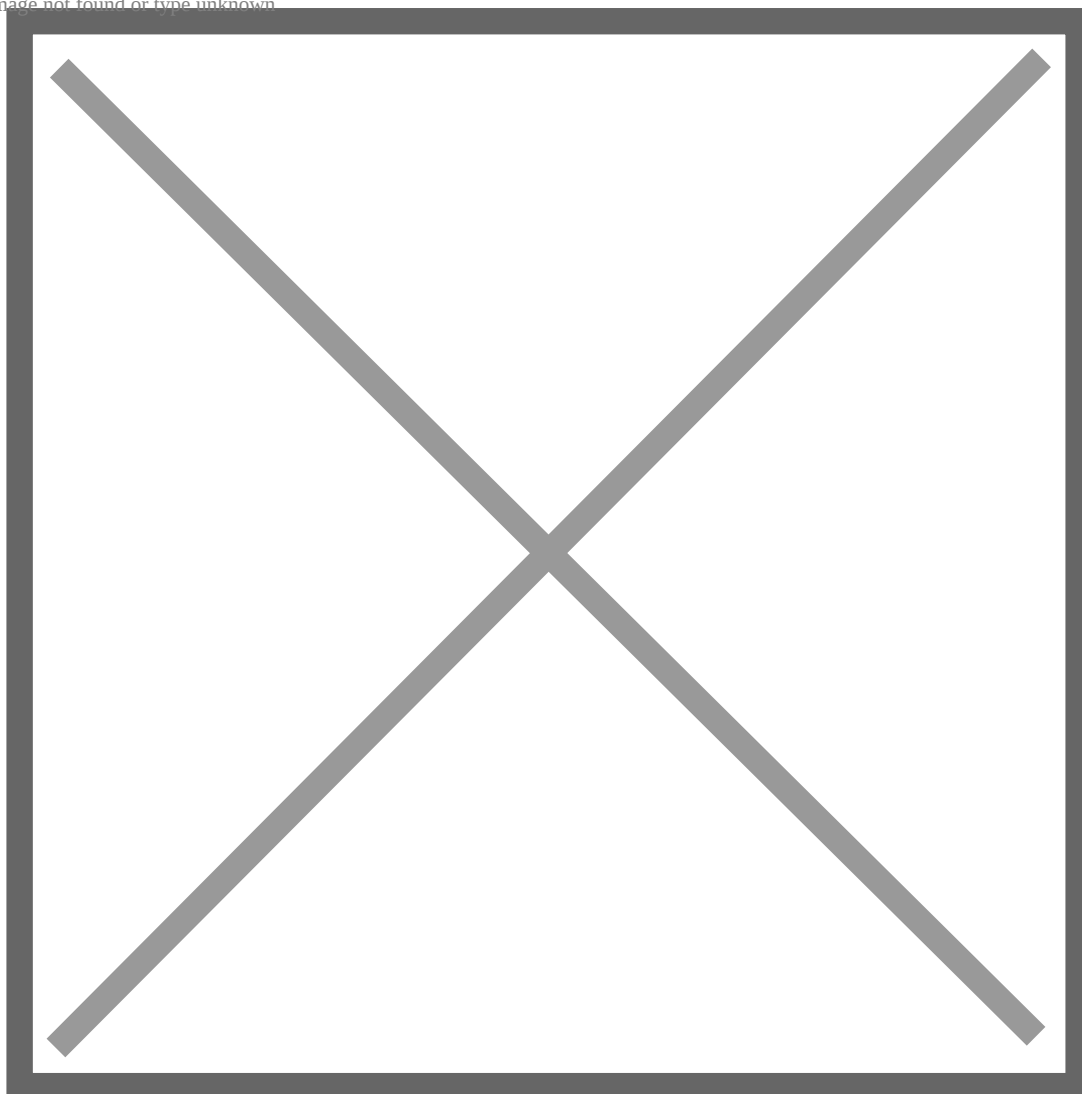
Η απελευθέρωση του Αγίου Όρους από τον ελληνικό στόλο τον Νοέμβριο του 1912 φάνηκε προς στιγμήν ότι θα αποσοβούσε τους ανωτέρω κινδύνους. Ωστόσο παρά τους πανηγυρισμούς των μοναχών, το θέμα του εσωτερικού μοναστικού

πολιτεύματος, αλλά αυτή τη φορά και της διοικητικής υπαγωγής του ετέθησαν με ιδιαίτερη ένταση από την ρωσική κυβέρνηση.

Η αντίδραση των Αγιορειτών με την έκδοση το 1913 του «Ιερού Ψηφίσματος», με το οποίο κηρύσσεται το αυτοδιοίκητο της μοναστικής πολιτείας κάτω από την πνευματική δικαιοδοσία του πατριάρχη, αναγνωρίζεται ότι όλα τα δικαιώματα της οθωμανικής αυτοκρατορίας στο Άγιον Όρος έχουν μεταβιβασθεί στο ελληνικό βασίλειο και αποκρούεται κάθε ιδέα διεθνοποίησης ή ουδετεροποίησης ή συγκυριαρχίας ή συμπροστασίας εξέφραζε περισσότερο τους μύχιους πόθους της πλειοψηφίας των μοναχών και είχε μάλλον συμβολικό χαρακτήρα.

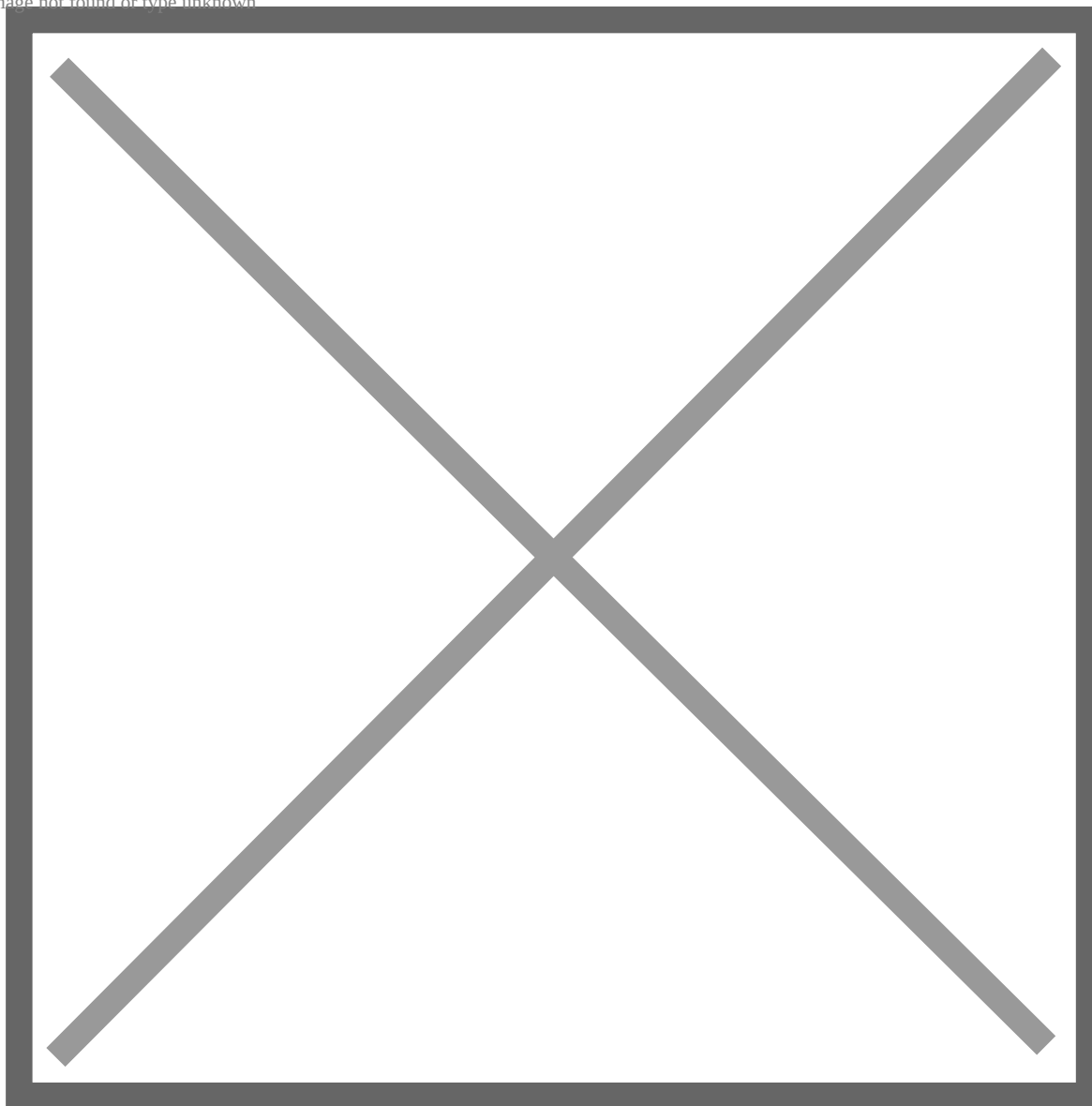
Η ρευστότητα και η ασάφεια σχετικά με το status του Αγίου Όρους παρέμεινε για αρκετά ακόμη χρόνια, υπήρξε κυρίαρχο θέμα διεθνών συνδιασκέψεων και όδευσε προς τη λύση του μόνον μετά την επικράτηση της Οκτωβριανής επανάστασης στη Ρωσία το 1917.

Image not found or type unknown

Παρά τα προβλήματα που ανεφύησαν με τις απόπειρες αλλοιώσεως του εσωτερικού καθεστώτος και τις εντάσεις και δυσλειτουργίες που δημιουργήσαν οι φανεροί ή υφαίρποντες εθνοτικοί ανταγωνισμοί, για αρκετές δεκαετίες από τα τέλη του 19ου ως τις αρχές του 20ού αιώνα, οι αρχές του αθωνικού μοναστικού βίου και η συλλογική ασκητική εμπειρία όπως αυτές βιώθηκαν και οριοθετήθηκαν ήδη από τον 10ου αιώνα παρέμειναν αναλλοίωτες. Τούτο καταφαίνεται και από το ότι μεγάλες ασκητικές μορφές, ανεξάρτητα από την εθνική τους καταγωγή, εγκαταβιώνουν στον Άθω την εποχή αυτή συνεχίζοντας την αθωνική αγιολογική παράδοση.

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα αλλάζει ριζικά και η φυσιογνωμία του δομημένου χώρου, τόσο στα μοναστηριακά συγκροτήματα όσο και σε πολλά εξαρτήματα (σκήτες και κελλία), τα οποία αποκτούν μνημειακές και πολλές φορές ασύμμετρες προς τα αγιορειτικά δεδομένα διαστάσεις. Είναι αυτή η εικόνα των αρχιτεκτονημάτων του Άθω που διατηρείται σε μεγάλο βαθμό ως σήμερα. Παρά τον έκδηλο συντηρητισμό, δυτικά αρχιτεκτονικά ρεύματα, με εμφανή παρουσία στα αστικά κέντρα τόσο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όσο και των νέων χριστιανικών κρατών της Βαλκανικής, κάνουν αισθητή την παρουσία τους στον Άθω. Επιπλέον «ρωσικής» εμπνεύσεως αλλά και διαστάσεων κτίσματα σχετίζονται άμεσα με την πολυπληθή παρουσία Ρώσων μοναχών.

Άγιον Όρος, Ιερά Μονή Παντελεήμονος (Ρωσικό).

Την ίδια εποχή ανθεί στο Άγιον Όρος και η τέχνη της αγιογραφίας, κυρίως των φορητών εικόνων. Αγιογραφικοί οίκοι που συγκροτούνται σχεδόν κατά κανόνα από κελλιώτες αγιογράφους (π.χ. των Καρυών, της σκήτης της Αγίας Άννης, των Καυσοκαλυβίων), αλλά και μεμονωμένοι μοναχοί και κοσμικοί ζωγράφοι, Έλληνες και Ρώσοι, παράγουν μαζικά έργα, για να ικανοποιήσουν μια εντυπωσιακά μεγαλύτερη, σε σχέση με προγενέστερες εποχές, ζήτηση τόσο μέσα στον Άθω όσο και σε ορθόδοξα κοσμικά κέντρα. Όπως και στην αρχιτεκτονική, οι δυτικές επιδράσεις και ιδιαίτερα της «ναζαρηνής» ζωγραφικής είναι ιδιαίτερα εμφανείς και σχετίζονται πάλι με την παρουσία Ρώσων μοναχών στον Άθω.

Πέραν από την τέχνη της αγιογραφίας που ανιχνεύεται σε κάθε φάση της αθωνικής ιστορίας, οι τελευταίες δεκαετίες του 19ου και οι αρχές του 20ού αιώνα είναι η περίοδος της μεγαλύτερης συγκέντρωσης στον Άθω εκπροσώπων ενός ευρύτατου φάσματος καλλιτεχνικής δημιουργίας. Η μαρμαροτεχνία με έκδηλες

τάσεις νεοκλασικισμού, η μεταλλοτεχνία, η ξυλογλυπτική, αλλά και η χαλκογραφία, η τέχνη της φωτογραφίας, η καλλιτεχνική βιβλιοδεσία ακόμη και η ωρολογοποιία συνθέτουν το σκηνικό μιας αγιορειτικής καλλιτεχνικής παραγωγής και μαρτυρούν την μεγάλη ζήτηση μιας ακμάζουσας μοναστικής κοινότητας.

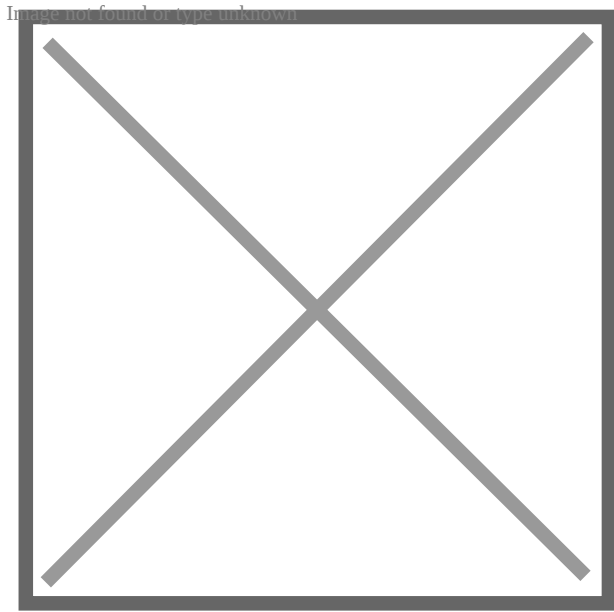
Στα ίδια χρόνια τίθενται ουσιαστικά και τα θεμέλια για την ανάπτυξη της επιστημονικής έρευνας με αντικείμενο τον Άθω. Είναι η εποχή που η περιηγητική περιέργεια μετασχηματίζεται σε επιστημονική έρευνα. Τον πρωτοπόρο Ρώσο ερευνητή των μέσων του 19ου αιώνα Πορφύριο Ουσπέσκυ ακολουθούν αρκετοί ομοεθνείς του, ενώ στα ίδια χρόνια μεγάλης κλίμακας επιστημονικά έργα εκτελούν και Έλληνες επιστήμονες, όπως π.χ. ο Σ. Λάμπρος, που ολοκληρώνει την καταγραφή των χειρογράφων του Αγίου Όρους. Παράλληλα κάνει την εμφάνισή της πλειάδα λογίων Αθωνιτών μοναχών, οι οποίοι μετασχηματίζουν τις προσωπικές τους αναζητήσεις για την ιστορία του ιερού τόπου όπου εγκαταβιώνουν σε επιστημονική έρευνα.

1. Βλ. κυρίως Γ. Σμυρνάκης, Το Άγιον Όρος, Αθήνα 1903 (φωτ. ανατύπ. Καρυές 1988), Κ. Βλάχος, Η χερσόνησος του Αγίου Όρους Άθω και αι εν αυτή μοναί και οι μοναχοί πάλαι τε και νυν, Βόλος 1903, (φωτ. ανατ. Θεσσαλονίκη 2005), Χ. Κτενάς, Άπαντα τα Αγία Όρει ιερά ιδρύματα και αι προς το δούλον Έθνος υπηρεσίαι αυτών, Αθήνα 1935, 363 και εξής (σποραδικές αλλά καίριες πληροφορίες). Ι. Μαμαλάκης, Το Άγιον Όρος (Άθως) διά μέσου των αιώνων, Θεσσαλονίκη 1971, 449-583. Π. Χρήστου, Το Άγιον Όρος. Αθωνική πολιτεία - ιστορία, τέχνη, ζωή, Αθήνα 1987, 265-321, Δωρόθεος μοναχός, Το Άγιο Όρος. Μύηση στην ιστορία και τη ζωή του, Κατερίνη [1985], 143-197. Διονυσία Παπαχρυσάνθου, Η διοίκηση του Αγίου Όρους (1600-1927). Σύντομη ιστορική επισκόπηση, Αθήνα 1999 (Αθωνικά Σύμμεικτα 6). Για ειδικότερα θέματα βλ. τις πρόσφατες μονογραφίες, Δ. Μουζάκης, Το Άγιον Όρος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, Αθήνα-Κομοτηνή 2008. Lora Gerd, Russkij Afon 1878-1914 gg. Ocerki cerkovno - politiceskoj istorii, Μόσχα 2010.

Η έρευνα για την ιστορία του Αγίου Όρους στα χρόνια της απελευθέρωσης είναι σε αρχικό στάδιο

Η ανωτέρω σύντομη αναφορά στη υπό εξέταση περίοδο, όπως άλλωστε διαφαίνεται και από τις επί μέρους συμβολές του παρόντος τόμου, πρέπει να εκληφθεί ως μία εισαγωγική οριοθέτηση των προβλημάτων που τίθενται προς έρευνα παρά ως συναγωγή πολύ δέ περισσότερο ως σύνθεση συμπερασμάτων. Και τούτο γιατί η έρευνα για την ιστορία του Αγίου Όρους στα χρόνια της απελευθέρωσης βρίσκεται ακόμη σε αρχικό στάδιο, εφόσον οι πρωτογενείς ιστορικές πηγές που απόκεινται τόσο στα ογκώδη αθωνικά αρχεία, όσο και σε

αρχεία κοσμικών και εκκλησιαστικών φορέων εκτός Αγίου Όρους, ελληνικών και ξένων, είναι ακόμη σχεδόν ανεξερεύνητα.

Ελληνικός στρατός στα Καυσοκαλύβια.

Βασικό βοήθημα για την έρευνα της εποχής αποτελεί η περί Αγίου Όρους καταγεγραμμένη βιβλιογραφία ως το 1963 από τον Ι. Doens². Ειδικά για την περίοδο της ιστορίας του Αγίου Όρους πριν και μετά την απελευθέρωση, η καταγραφή βιβλίων, φυλλαδίων, σποραδικών δημοσιεύσεων σύγχρονων εγγράφων και μαρτυριών, που τυπώθηκαν στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου και στις αρχές 20ού και τεκμηριώνουν την υπεράσπιση υποθέσεων του Άθω ή αναφέρονται σε καίρια προβλήματα, συγκροτεί ουσιαστικά ένα corpus δημοσιευμένων πηγών για την εποχή. Με μεγάλη πληρότητα είναι επίσης βιβλιογραφημένες οι δημοσιευμένες νομοκανονικής φύσεως πηγές που χρονολογούνται μετά το 1912 ³.

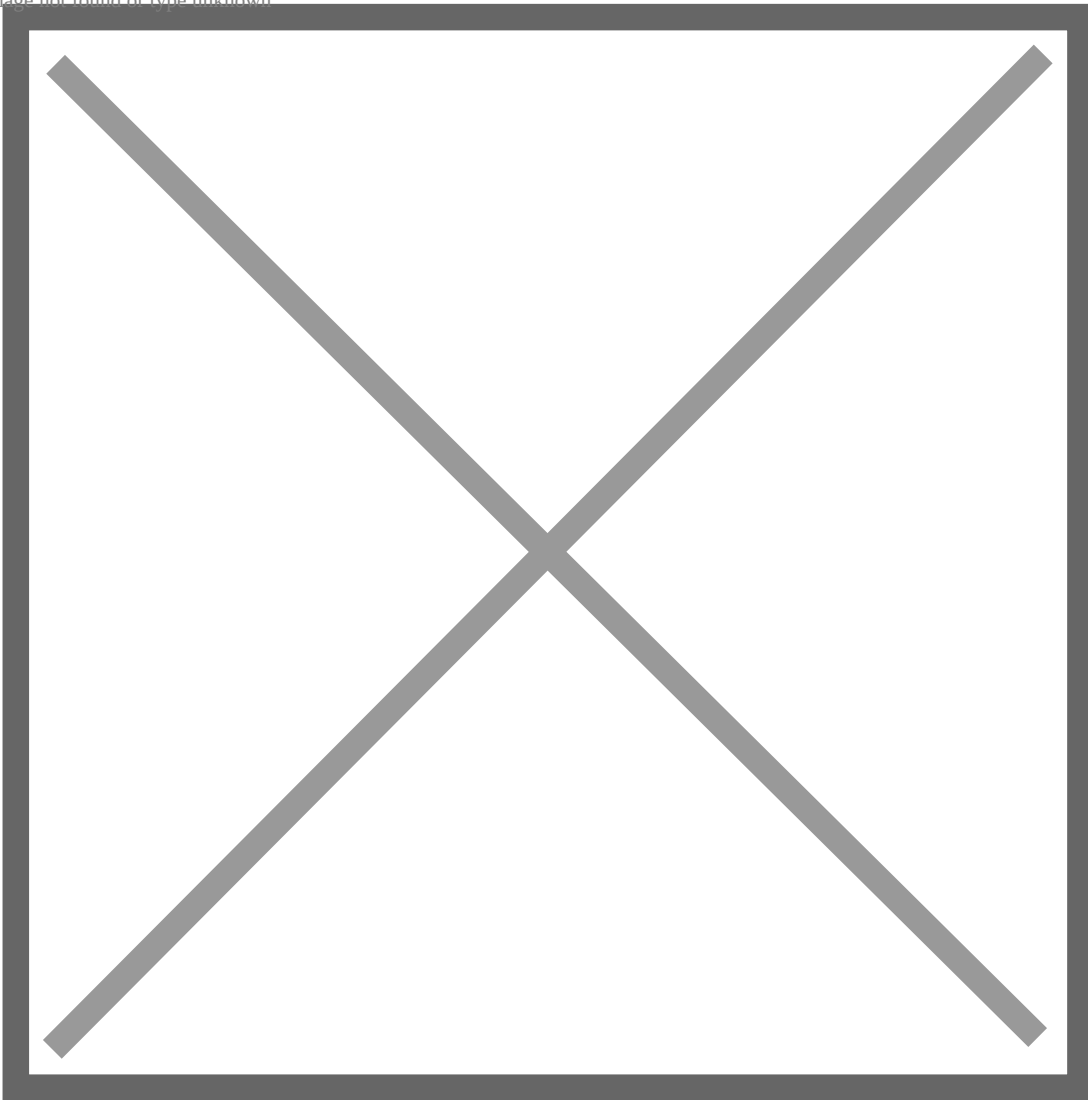
Αντίθετα, η έκδοση με συναγωγές εγγράφων είναι περιορισμένη και αφορά κυρίως την δημοσίευση υλικού που σχετίζεται με τη θεσμική ιστορία του Αγίου Όρους⁴.

Οι συνθετικές μελέτες οι οποίες απαντούν σε κρίσιμα αιτούμενα της ιστορίας του Άθω για την υπό έρευνα περίοδο και στηρίζονται στη συστηματική έρευνα ανέκδοτων αρχειακών πηγών είναι ευάριθμες. Οι περισσότερες από αυτές χρησιμοποιούν ως πηγές για την τεκμηρίωσή τους έγγραφα που απόκεινται σε αρχεία εκτός Αγίου Όρους· η αξιοποίηση τεκμηρίων από αθωνικά αρχεία είναι ελάχιστη⁵.

Οι ανωτέρω διαπιστώσεις αναδεικνύουν την κεφαλαιώδη σημασία των αρχείων που απόκεινται σε όλα ανεξαιρέτως τα καθιδρύματα του Αγίου Όρους (Ιερά Κοινότητα, μονές, σκήτες), για τις ποικίλες πτυχές της ιστορίας του Αγίου Όρους στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού

αιώνα.

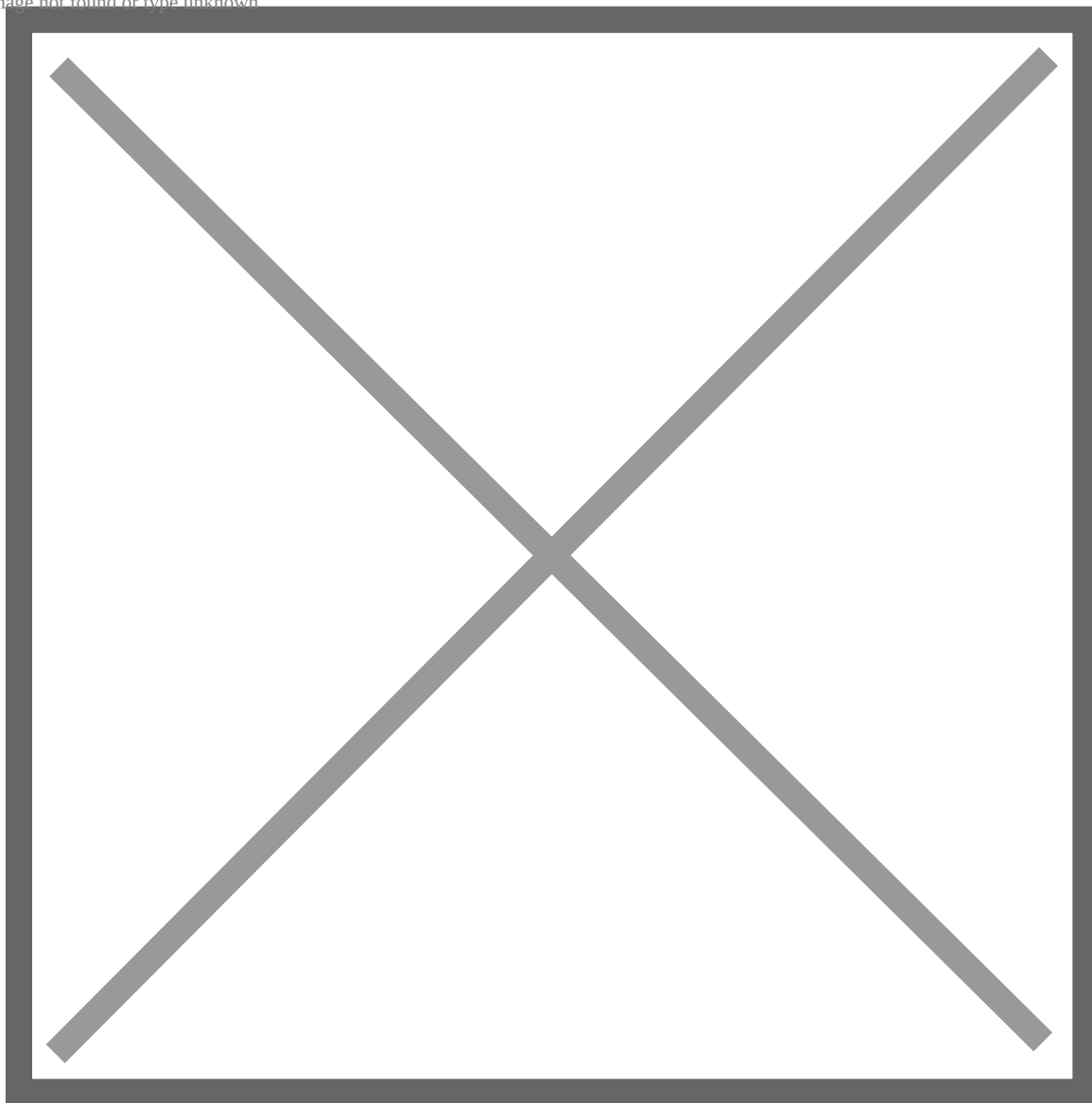
Image not found or type unknown

Η Ιερά Επιστασία του Αγίου Όρους 1913. (Αγιορειτική Φωτοθήκη).

Το κατ'εξοχήν όμως αγιορειτικό αρχείο το οποίο διαφωτίζει τα μείζονα θέματα της ιστορίας του Αγίου Όρους στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα είναι το αρχείο της Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους. Και τούτο γιατί η Ιερά Κοινότης ως ο κύριος συλλογικός διοικητικός θεσμός της Αθωνικής πολιτείας εκφράζει, παρά τις ενίοτε διαφοροποιήσεις, την συνισταμένη της βουλήσεως και της πολιτικής των μοναχών της, αλλά είναι και ο κεντρικός αποδέκτης των ιστορικών δρώμενων στον «κόσμο»⁶.

Αντίθετα με τις προγενέστερες ιστορικές περιόδους, το αρχείο των δύο πρόσφατων αιώνων (19ου και 20ού) του ιστορικού βίου της κεντρικής διοικήσεως του Άθω είναι ογκωδέστατο και συγκροτείται από λυτά έγγραφα, αρχειακούς κώδικες και οικονομικά κατάστιχα.

«Ιερά Σύναξη στις Καρυές».

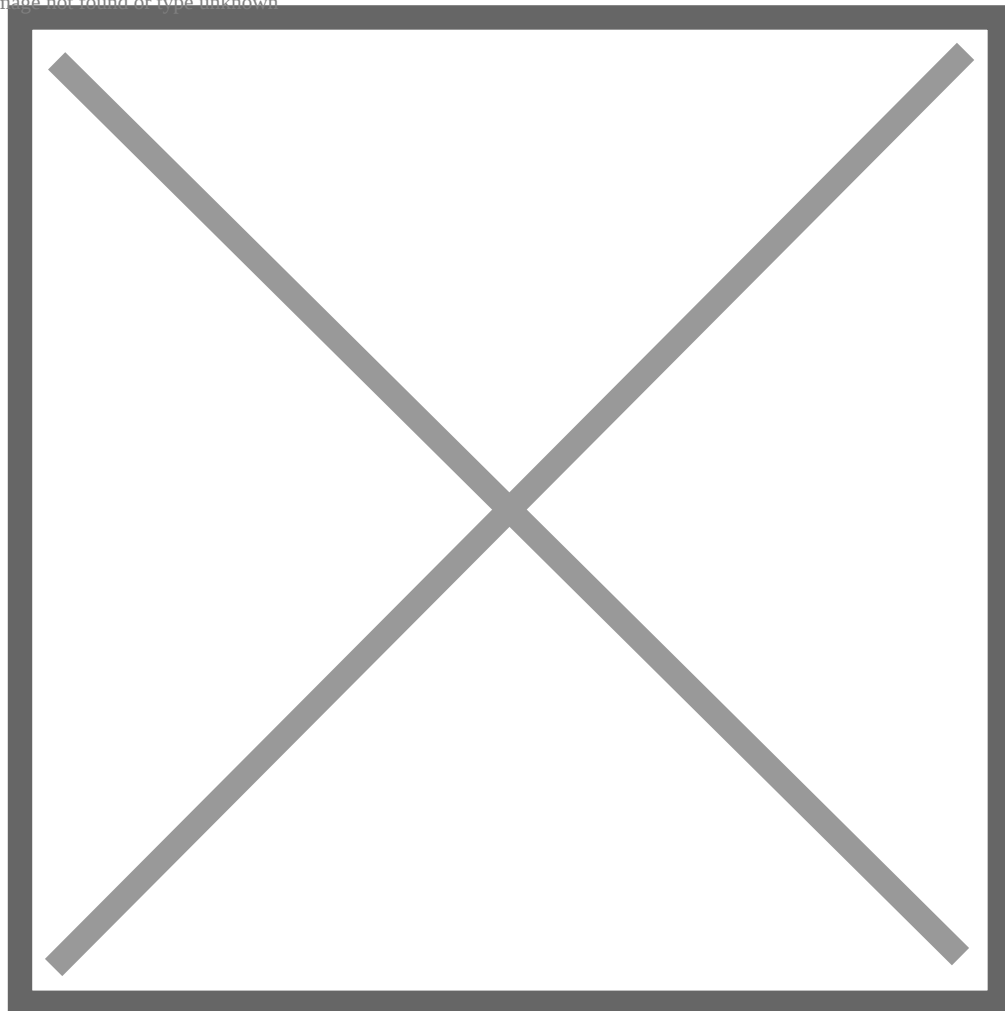
Το πλήθος των τεκμηρίων, που πυκνώνουν εντυπωσιακά μετά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, μαρτυρεί το ευρύτατο φάσμα δραστηριοτήτων που αναπτύσσει η Ιερά Κοινότης, την πολυπλοκότητα των υποθέσεων στις οποίες πρωταγωνιστεί, αλλά και το σύνθετο των προβλημάτων που αντιμετωπίζει ο Αθωνικός μοναχισμός κατά την περίοδο των μεγάλων ανακατατάξεων στη Βαλκανική. Συγχρόνως αποτυπώνει τις θέσεις αλλά και τη συμμετοχή των αθωνικών μονών στα δρώμενα της εποχής⁷.

Ως εισαγωγή για τη συστηματική έρευνα της περιόδου, η οποία ταυτόχρονα υποδεικνύει την ανάγκη αναλήψεως στοχευμένων ερευνητικών πρωτοβουλιών, ακολουθεί η επισήμανση κεφαλαιωδών ενοτήτων του αρχείου της Ιεράς Κοινότητος, με αδρομερή περιγραφή του περιεχομένου και της σημασίας του για την έρευνα.

Κορμό του αρχείου της Ιεράς Κοινότητος αποτελεί η σχεδόν αδιάσπαστη

χρονολογικά σειρά που συγκροτούν οι ογκώδεις Κώδικες Πρακτικών των συνεδριάσεων της Ιεράς Κοινότητος. Μέσα σε αυτούς καταχωρίζεται σχεδόν το σύνολο των παντοίων αποφάσεων του συλλογικού σώματος της Αθωνικής πολιτείας και αποτυπώνονται οι κοινές θέσεις σε μείζονα και ελάσσονα θέματα.

Image not found or type unknown

Ιερά Κοινότητα. (Αγιορειτική Φωτοθήκη).

Τα πρακτικά συνεδριάσεων του Κοινού άρχισαν να τηρούνται από το έτος 18798, αν και σε παλαιότερο κώδικα του 19ου αιώνα, που χρονολογείται από το 1847 (Κώδιξ Πρακτικών αρ. 1), καταστρώθηκαν πράξεις σχετιζόμενες με οριακές κυρίως διαφορές μεταξύ μονών⁹. Η σειρά των Πρακτικών συμπληρώνεται με τους Κώδικες Πρακτικών των εκτάκτων διπλών συνάξεων, που συνέρχονται για να αντιμετωπίσουν μείζονος σημασίας θέματα και χρονολογούνται από το 1887 και εξής¹⁰.

Οργανική συνάφεια με τα Πρακτικά έχουν οι εγκύκλιοι της Ιεράς Κοινότητος (από το 1837 και εξής). Απευθύνονται αποκλειστικά προς τις μονές και κοινοποιούν τις αποφάσεις των συλλογικών διοικητικών σωμάτων (Ιεράς Κοινότητος, Δισενιαυσίων Συνάξεων, εκτάκτων Διπλών Συνάξεων). Ταυτόχρονα, ενημερώνουν για τις

αποφάσεις και τις ενέργειες των ελληνικών αρχών που αφορούν τον Άθω αλλά και ειδικότερα τις επί μέρους μονές, λειτουργώντας ως ένα είδος εσωτερικής διοικητικής εφημερίδας του Αγίου Όρους¹¹.

2. I. Doens, *Bibliographie de la Sainte Montagne de l' Athos, Le millénaire de la Sainte Montagne de l' Athos*, τόμ. 2, Chevetogne 1964, 337-495 (ανατύπωση αυτοτελώς, Άγιον Όρος 2001).

3. + I. Doens – Χ. Παπαστάθης – Κ. Παπαγεωργίου – Δ. Νικολακάκης, *Νομοκανονική βιβλιογραφία Αγίου Όρους (1912-2000)*, Άγιον Όρος 2007 [συμπληρωμένη και επηξημένη έκδοση του: I. Doens – Χ. Παπαστάθης, «Νομική βιβλιογραφία Αγίου Όρους (1912-1969)», *Μακεδονικά* 10 (1970), 191-242].

4. Βλ. ενδεικτικά: Δ. Πετρακάκος, *Νέαι πηγαί των θεσμών του Αγίου Όρους, Αλεξάνδρεια 1915* (φωτ. ανατύπωση με εισαγωγή Χ. Παπαστάθης, Θεσσαλονίκη 2011). Χ. Κτενάς, *Άπαντα τα Αγία Όρει ιερά ιδρύματα και αι προς το δούλον Έθνος υπηρεσίαι αυτών*, Αθήνα 1935 (το έργο συμπεριλαμβάνει σημαντικά για την εποχή έγγραφα). Ν. Παπαδημητρίου-Δούκας, *Αγιορειτικοί θεσμοί 843-1912/13*, Αθήνα – Κομοτηνή 2002 (*Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener Reihe* 13).

5. Αναφέρονται ενδεικτικά δύο παλαιότερες και δύο πρόσφατες μονογραφίες: Α-Α. Ταχιάος, *Το γεωργιανόν ζήτημα (1868-1919)*, Θεσσαλονίκη 1962. Κ. Παπουλίδης, *Οι Ρώσοι Ονοματολάτραι του Αγίου Όρους*, Θεσσαλονίκη 1977. Δ. Μουζάκης, *Το Άγιον Όρος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Αθήνα-Κομοτηνή 2008. Lora Gerd, *Russkij Afon 1878-1914 gg. Ocerki cerkovno – politiceskoj istorii*, Μόσχα 2010. Βλ. Και Lora Gerd, *Konstantinopol i Peterburg. Tserkovnaya poliitika Rossi na pravoslavnom vostokye (1878-1898)*, Μόσχα 2006, 309-359.

6. Για το αρχείο της Ιεράς Κοινότητας βλ. συνοπτικά Κ. Χρυσοχοΐδης, *Το ελληνικό αρχείο του Πρωτάτου, στο Κειμήλια Πρωτάτου*, τόμ. Α΄, Άγιον Όρος 2000, 147-167 και 305-308.

7. Το 1993, με εντολή και ευλογία της Ιεράς Κοινότητας του Αγίου Όρους, το Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος, υπό την επιστημονική ευθύνη του γράφοντος, ανέλαβε το έργο της επισημάνσεως, ταξινομήσεως και κεφαλαιώδους καταλογογραφήσεως του Νεώτερου Αρχείου της Ιεράς Κοινότητας (19ος-20ός αι.). Προσωρινός κατάλογος του αρχείου συντάχθηκε από τον γράφοντα και κατατέθηκε στην Ιερά Κοινότητα: Κ. Χρυσοχοΐδης, *Το Νεώτερο αρχείο της Ιεράς Κοινότητας του Αγίου Όρους. Συνοπτική καταγραφή*, Αθήνα 1993 (δακτυλόγραφο). Προηγήθηκε η δημοσίευση των επιτομών των εγγράφων του

παλαιότερου αρχείου του Πρωτάτου, το οποίο όμως περιλαμβάνει και ικανό αριθμό εγγράφων και καταστίχων που χρονολογούνται στον 19ο αιώνα [Χ. Γάσπαρης, Αρχείο Πρωτάτου, επιτομές μεταβυζαντινών εγγράφων (Αθωνικά Σύμμεικτα 2), Αθήνα 1991].

8. Ο Αλέξανδρος Λαυριώτης – Λαζαρίδης (Έγγραφα Αγίου Όρους της μεγάλης ελληνικής επανάστασης 1821-1832, Αθήνα 1966, 14) αναφέρει ότι η τήρηση πρακτικών από το έτος 1879 οφείλεται στην επίμονη προτροπή του σχολάζοντος στο Άγιον Όρος πατριάρχου Ιωακείμ Γ'.

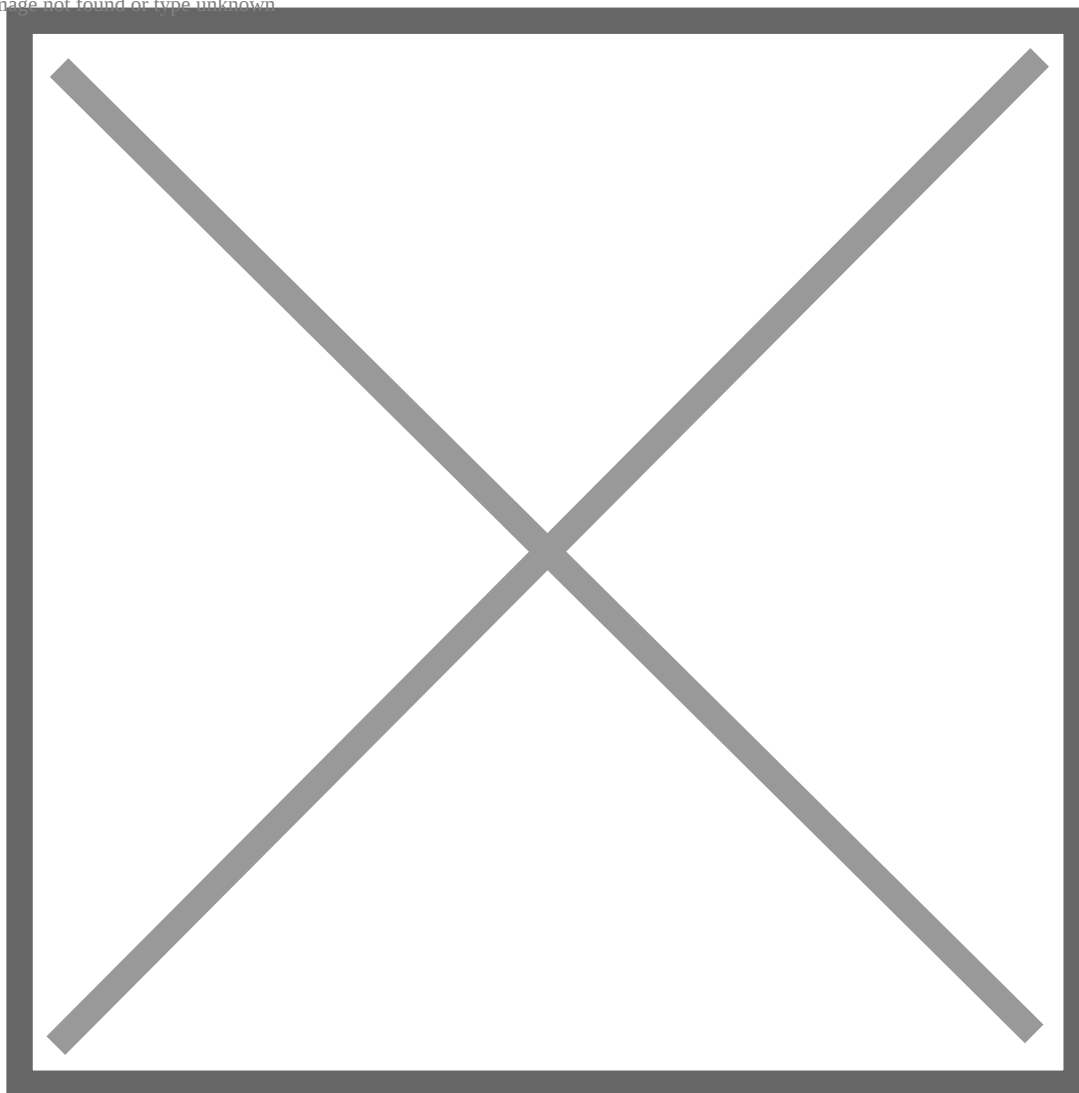
9. Αρχείο Ιεράς Κοινότητος Αγίου Όρους (εφεξής ΑΙΚΑΟ): Κώδικες Πρακτικών Ιεράς Κοινότητος: Κώδ. αρ. 2 έως Κώδ. αρ. 6.

10. ΑΙΚΑΟ: Κώδικες Πρακτικών εκτάκτου διπλής συνάξεως: Κώδ. αρ. 1 έως Κώδ. αρ. 3.

11. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 42 και Φάκ. 120-121.

Πολύτιμη αλληλογραφία και πατριαρχικά έγγραφα φωτίζουν την ιστορία

Πολλαπλά πολύτιμη είναι η ογκωδέστατη αλληλογραφία των «κοινών αντιπροσώπων» ή επιτρόπων του Αγίου Όρους στην Κωνσταντινούπολη και στη Θεσσαλονίκη, που χρονολογείται σε όλον τον 19ο αιώνα και ως το τέλος της 10ετίας του 1910 12. Ο θεσμός των αντιπροσώπων στην Κωνσταντινούπολη καθιερώνεται περί το 1770 και λειτουργεί παράλληλα με τον θεσμό των λαϊκών επιτρόπων-αρχόντων του Γένους. Οι μοναχοί εκπρόσωποι του Όρους μαρτυρούνται από το 1773, είναι συνήθως δύο, με ενιαύσια θητεία και στα πρώτα, τουλάχιστον, χρόνια ο ένας από αυτούς προερχόταν από τη Μεγίστη Λαύρα.

Ελληνικός Στρατός στην Ιερά Μονή Μεγίστη Λαύρα. (Αγιορειτική Φωτοθήκη).

Μετά τα μέσα του 19ου αιώνα η αθωνική εκπροσώπηση περιορίζεται σε ένα πρόσωπο και θα καταργηθεί το 1914, μετά την απελευθέρωση του Αγίου Όρους¹³. Η αλληλογραφία των αντιπροσώπων της Κωνσταντινουπόλεως με την Ιερά Κοινότητα, με επιμέρους μονές αλλά και με τρίτους εκπροσωπείται με ογκώδες υλικό στο Αρχείο της Ιεράς Κοινότητος¹⁴.

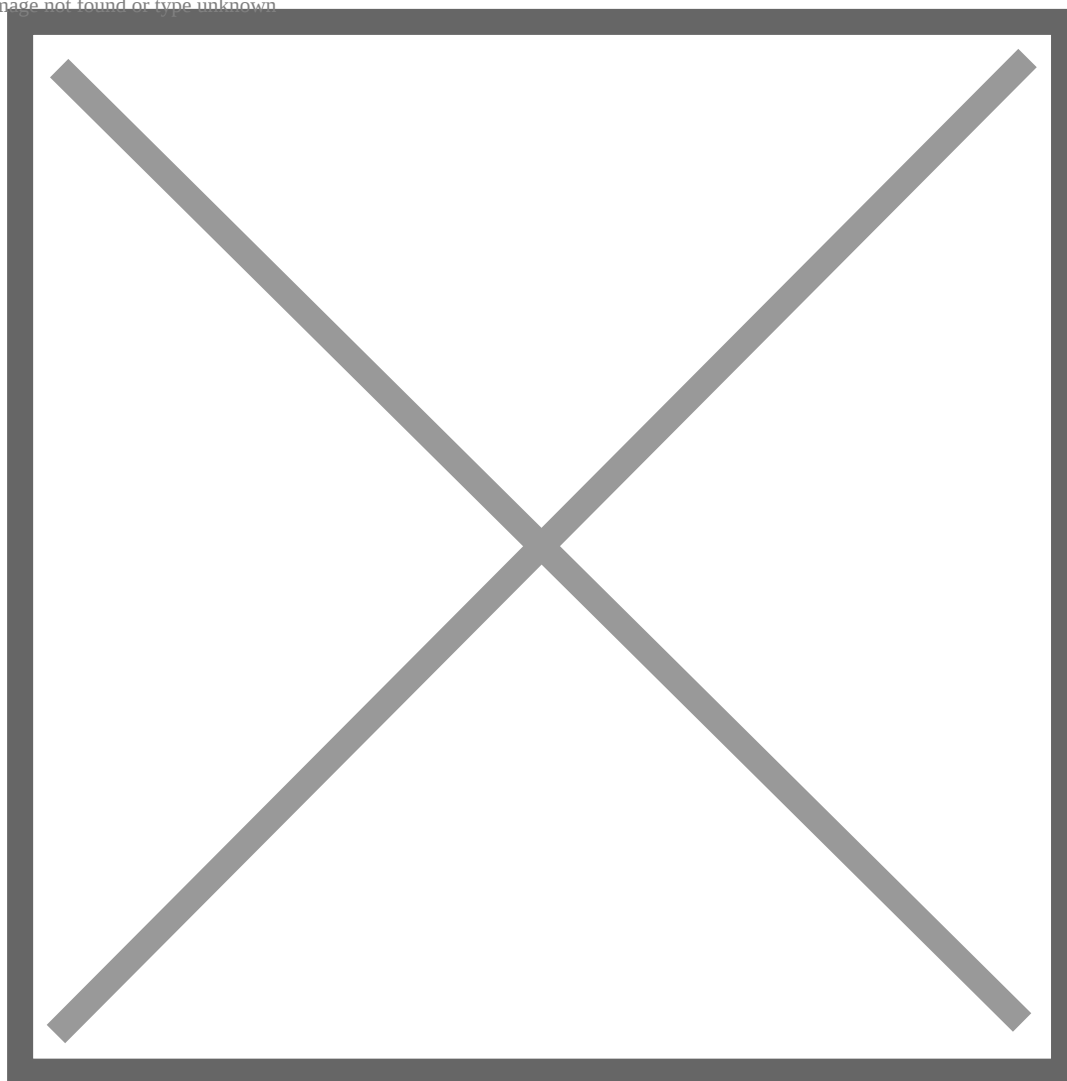
Οι αντιπρόσωποι στη Θεσσαλονίκη, που διεκπεραιώνουν τις υποθέσεις του κοινού παράλληλα με τους λαϊκούς επιτρόπους στην πόλη, μνημονεύονται, από όσο είναι ως τώρα γνωστό, από το 1807¹⁵. Η αλληλογραφία των επιτρόπων της Θεσσαλονίκης εμπλουτίζει και διαφωτίζει πολλαπλές πτυχές των σχέσεων της Θεσσαλονίκης με τον Άθω στην κρίσιμη, για αμφότερες τις περιοχές, χρονική αυτή περίοδο¹⁶.

Τόσο οι αντιπρόσωποι στην Κωνσταντινούπολη όσο και στη Θεσσαλονίκη αποτελούν τον «οφθαλμό» του Αγίου Όρους στα δύο μεγάλα κέντρα λήψεως

αποφάσεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενημερώνοντας συνεχώς την Κοινότητα και τις μονές για τα πολιτικά, εκκλησιαστικά και οικονομικά δρώμενα. Ενημερώνονται αντίστοιχα από τις Αθωνικές αρχές, λαμβάνοντας συγχρόνως οδηγίες για τον χειρισμό και την αντιμετώπιση υποθέσεων και επιλύουν, κατά το δυνατόν, επί τόπου προβλήματα που αφορούν τον ιερό τόπο.

Η πυκνή αλληλογραφία τους διαφωτίζει καίρια, μεταξύ άλλων, και την πολιτική του Αγίου Όρους απέναντι στις οθωμανικές αρχές, στο πατριαρχείο, αλλά και στα ορθόδοξα κράτη των Βαλκανίων και τη Ρωσία.

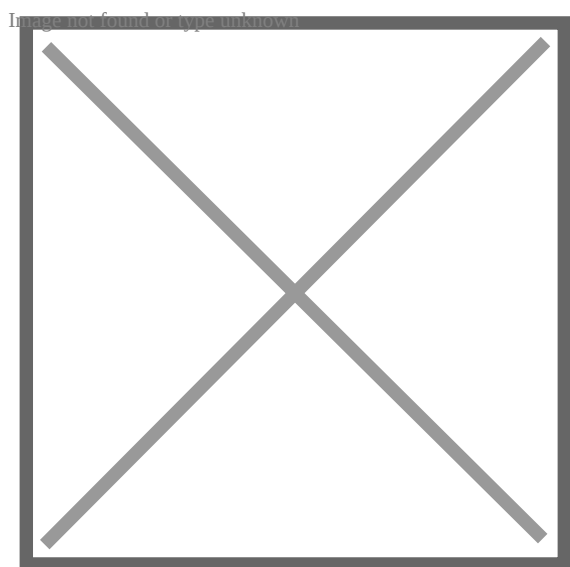
Image not found or type unknown

Ελληνικός στρατός στην Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου.

Στη μεγάλη συλλογή των πατριαρχικών γραμμάτων που χρονολογούνται στην υπό εξέταση περίοδο αποτυπώνεται όχι μόνον η πολιτική του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως απέναντι στο Άγιον Όρος αλλά και η στάση της Μεγάλης Εκκλησίας απέναντι στα καίρια πολιτικά και εκκλησιαστικά γεγονότα που διαδραματίζονται στην Νοτιοανατολική Ευρώπη¹⁷.

Συνοπτική αναγραφή του περιεχομένου ικανού αριθμού παλαιότερων πατριαρχικών εγγράφων απευθυνομένων προς την Ιεράν Κοινότητα του Αγίου Όρους και τις μονές από το 1630, αλλά ουσιαστικά από το 1800 και ως το 1863 (από το 1630 ως το 1799 καταχωρίζονται μόνον τρία έγγραφα) εξέδωσε το 1902 ο Καλλίνικος Δελικάνης. Ωστόσο η σημαντική συμβολή του Δελικάνη είναι εκ των πραγμάτων ελλειπής, γιατί στηρίχθηκε αποκλειστικά στα αντίγραφα των πατριαρχικών εγγράφων που καταστρώθηκαν σε ορισμένους μόνον πατριαρχικούς κώδικες και όχι στα αθωνικά αρχεία στα οποία απόκεινται, τα σχεδόν κατά κανόνα πρωτότυπα πατριαρχικά έγγραφα¹⁸.

Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ'.

Ειδικά για την έρευνα της εποχής εξαιρετικά σημαντικό είναι το αρχείο του πατριάρχου Ιωακείμ Γ', το οποίο διασώζεται στη μονή Μεγίστης Λαύρας και εκτείνεται χρονικά πέραν από τα έτη διαμονής του πατριάρχη (1889-1901) στο λαυριωτικό κελλίο-κάθισμα του Μυλοποτάμου¹⁹.

Οι δύο πατριαρχίες του (1878-1884 και 1901-1912) συμπίπτουν με τις μεγάλες πολιτικές και εκκλησιαστικές ανακατατάξεις στα Βαλκάνια και η έρευνα του προσωπικού του αρχείου, σε συνδυασμό με εκείνη των πατριαρχικών γραμμάτων του αρχείου της Ιεράς Κοινότητος θα δώσει καίριες απαντήσεις στο πρόβλημα της διαμόρφωσης της πολιτικής του Αγίου Όρους απέναντι στις ιστορικές αλλαγές της

εποχής.

Μέγα μέρος του αρχείου καταλαμβάνει η αλληλογραφία των αθωνικών μονών με την Ιερά Κοινότητα, η οποία, τεκμηριώνει τη στενή συνεργασία των ιερών καθιδρυμάτων με την κεντρική διοίκηση που τα εκπροσωπεί, αλλά και καταγράφει τις απόψεις και τις ενέργειες των μονών σχετικά με τα προβλήματα της εποχής. Επιπλέον αποτελεί εξαιρετικά χρήσιμη συμπληρωματική πηγή για τη νεώτερη και σύγχρονη ιστορία των μοναστηριών, εφόσον ικανός αριθμός από τα απευθυνόμενα προς την Ιερά Κοινότητα έγγραφα δέν διατηρήθηκαν σε αντίγραφα στα αρχεία τους²⁰.

12. Αθανάσιος Παντοκρατορινός, Δύο κατάλογοι των εν Κωνσταντινουπόλει και Θεσσαλονίκη χρηματισάντων επιτρόπων του Αγίου Όρους Άθω, Γρηγόριος ο Παλαμάς 7(1923), 120-127: κατάλογοι των επιτρόπων στην Κωνσταντινούπολη από το 1783 ως το 1914 και των επιτρόπων στη Θεσσαλονίκη από το 1835 ως το 1917.

13. Χ. Κτενάς, Άπαντα τα Αγία Όρει ιερά ιδρύματα και αι προς το δούλον Έθνος υπηρεσίαι αυτών, Αθήνα 1935, 504-506. Αλέξανδρος Λαυριώτης, Το Άγιον Όρος μετά την οθωμανικήν κατάκτησιν, ΕΕΒΣ 32(1963), 127, 227. Μνημονεύονται επίσης στο Τυπικό του 1783 (Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster, Λειψία 1894 (φωτ. ανατ. Amsterdam 1965), 243, στ. 25-26 και 247, στ. 17).

14. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 14-21 και Φάκ. 115-116 (αλληλογραφία με Ιερά Κοινότητα) και 23-26 (αλληλογραφία με μονές). Κώδικες πανομοιοτύπων αντιγράφων επιτρόπων Κωνσταντινουπόλεως: Κώδ. αρ. 15 (1886-1890) έως Κώδ. αρ. 30 (1911-1914).

15. Χ. Κτενάς, Άπαντα τα Αγία Όρει ιερά ιδρύματα και αι προς το δούλον Έθνος υπηρεσίαι αυτών, Αθήνα 1935, 506-507. Αλέξανδρος Λαυριώτης, Το Άγιον Όρος μετά την οθωμανικήν κατάκτησιν, 127. Για τα καθήκοντα του επιτρόπου της Θεσσαλονίκης και για το ρόλο που διεδραμάτισε στα χρόνια της απελευθέρωσης ο επίτροπος Κοσμάς [Βλάχος] Αγιοπαυλίτης βλ. στον παρόντα τόμο, Ι. Παπάγγελος, Η Θεσσαλονίκη και το Άγιον Όρος το 1912, μέσα από αγιορειτικά έγγραφα.

16. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 29, 34-38 και 39 (επιστολές επιτρόπων Θεσσαλονίκης προς τους επιτρόπους Κωνσταντινουπόλεως (1861-1890, 1900-1901, 1903-1904) και Φάκ. 117. Κώδικες πανομοιοτύπων αντιγράφων επιτρόπων Θεσσαλονίκης: Κώδ. αρ. 4 (1888-1892) έως Κώδ. αρ. 8 (1902-1906).

17. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 48-49 και 160-162 (κυρίως πρωτότυπα πατριαρχικά γράμματα). Κώδικες αλληλογραφίας: Κώδ. αρ. 18 (Πρωτόκολλο και περιλήψεις εισερχομένων

πατριαρχικών εγγράφων 1901-1910), Ποικίλοι Αρχερακοί κώδικες: Κώδ. αρ. 2 έως Κώδ. 4. Πατριαρχικά γράμματα αντιγράφονται επίσης και στους κώδικες εισερχομένων εγγράφων.

18. Κ. Δελικάνης, Περιγραφικός κατάλογος των εν τοις κώδιξι του πατριαρχικού αρχειοφυλακείου σωζομένων εκκλησιαστικών εγγράφων περί των εν Άθω μονών (1630-1863), Κωνσταντινούπολη 1902.

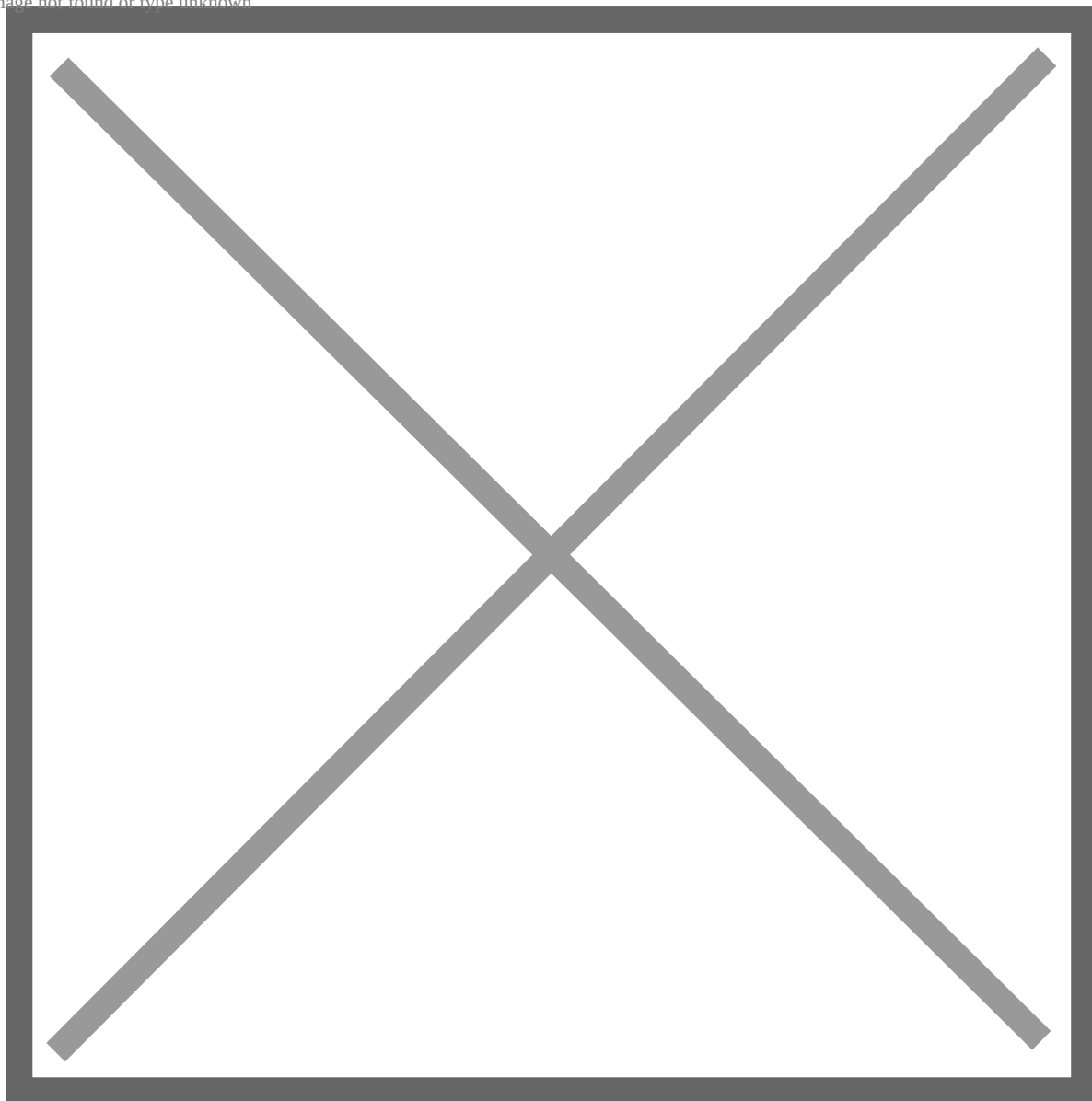
19. Αρχείο Μονής Μεγίστης Λαύρας, Αρχαιοθήκη Β, Θήκη 6, Φάκελλοι 1-19 (1855-1912).

20. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 1-10 και Φάκ. 80-102. Οι Φάκ. 53 και Φάκ. 111-113 περιέχουν έγγραφα αναφερόμενα σε ειδικές υποθέσεις μονών ή μεμονωμένων μοναχών οι οποίες εμπίπτουν στην αρμοδιότητά της Ιεράς Κοινότητος. Κώδικες πρωτότυπων συσταχωμένων επιστολών των μονών προς την Ιερά Κοινότητα: Κώδ. αρ. 1 (1904-1908) έως Κώδ. 5 (1919 – Φεβρουάριος 1920).

Ένα ευρύτατο φάσμα ιστορικών τεκμηρίων

Ενδιαφέρον τμήμα του αρχείου καταλαμβάνουν οι ενότητες των εγγράφων που αναφέρονται στις σχέσεις της Αθωνικής πολιτείας με διπλωματικές αποστολές ευρωπαϊκών χωρών καθώς και τις κοσμικές αρχές, τις δημόσιες υπηρεσίες και οργανισμούς του ελληνικού κράτους. Αυτές περιλαμβάνουν αλληλογραφία προξενικών αρχών, όπως της Ελλάδος (ως το 1912, έτος απελευθερώσεως του Αγίου Όρους), της Ρωσίας, των «Ηνωμένων Ηγεμονιών της Ρουμανίας», της Πρωσίας και της Ιταλίας στην Κωνσταντινούπολη και στη Θεσσαλονίκη.

Ωστόσο τα έγγραφα των ανωτέρω προξενικών αρχών έχουν κυρίως εθιμοτυπικό χαρακτήρα, πολύ δέ περισσότερο δεν περιέχουν ιδιαίτερα σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τον έντονο ανταγωνισμό που αναπτύχθηκε στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα με επίκεντρο το Άγιον Όρος, ούτε για τις διπλωματικές διεργασίες για τον πολιτικό και διπλωματικό έλεγχο της χερσονήσου²¹. Ειδικότερα το θέμα των σχέσεων του Αγίου Όρους με τη Ρωσία ανιχνεύεται στις περισσότερες ενότητες του αρχείου της Ι. Κοινότητος.

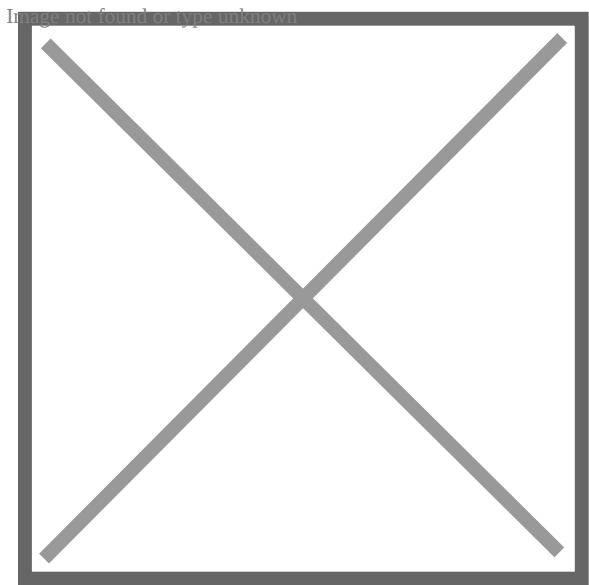

«Απόσπασμα του εν Αγίω Όρει Ιερού Λόχου».

Αντίθετα, αξιόλογη πηγή για την εποχή αποτελεί η μετά την απελευθέρωση αλληλογραφία με την Γενική Διοίκηση της Θεσσαλονίκης (από το 1914), και τις υπηρεσίες του Ελληνικού Βασιλείου που σταδιακά εγκαθίστανται στον Άθω αντικαθιστώντας τις αντίστοιχες οθωμανικές²². Σε αυτήν αποτυπώνονται η στενή συνάφεια του Αγίου Όρους με την ελληνική πολιτεία, της οποίας αναπόσπαστο τμήμα αποτελεί, αλλά και η ιδιαιτερότητα του καθεστώτος λειτουργίας του. Ειδικότερα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το αρχειακό υλικό που αφορά τη σταδιακή διαμόρφωση αλλά και τις εκάστοτε τροποποιήσεις ή απόπειρες αλλαγών στο νομικό καθεστώς που διέπει την Αθωνική πολιτεία καθώς και την τύχη της εκτός χερσονήσου ακίνητης περιουσίας της.

Μέγα μέρος του αρχείου της Ι. Κοινότητας, που αναφέρεται στην υπό εξέταση περίοδο, καταλαμβάνει η κατηγορία τεκμηρίων που χαρακτηρίζονται γενικώς ως

εισερχόμενη ή εξερχόμενη Αλληλογραφία της Ιεράς Κοινότητος ή της Ιεράς επιστασίας του Αγίου Όρους. Η αλληλογραφία, είτε με τη μορφή λυτών εγγράφων είτε με τη μορφή κωδίκων στους οποίους καταστρώνονται τα αντίγραφα των εγγράφων, περιλαμβάνει ένα ευρύτατο φάσμα ιστορικών τεκμηρίων, το περιεχόμενο του οποίου είναι αδύνατον να κατηγοροποιηθεί. Ωστόσο, δέον να επισημανθεί ότι μεγάλος αριθμός εγγράφων ανήκει ειδολογικά σε κατηγορίες που περιεγράφησαν ανωτέρω, αλλά η εναλλασσόμενη γραμματειακή πρακτική της Κοινότητος δεν τα ενέταξε σε μία από αυτές. Έτσι η έρευνα για οποιαδήποτε πτυχή της ιστορίας του Αγίου Όρους πρέπει να περιλάβει απαραίτητως και την γενική αρχειακή κατηγορία της «Αλληλογραφίας»²³.

Ιερά Μονή Αγίου Παντελεήμονος.

Ιδιαίτερου ενδιαφέροντος χαρακτηρίζεται η αρχειακή ενότητα της αλληλογραφίας με ανώτατους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους (κυρίως μητροπολίτες) αλλά και απλούς κληρικούς και μοναχούς, Αγιορείτες και μη. Αντίστοιχα, ειδικού ενδιαφέροντος είναι και το υλικό που αφορά την επικοινωνία με λαϊκούς - μεμονωμένα φυσικά πρόσωπα- αλλά και με ιδιωτικούς οργανισμούς και σωματεία. Η συστηματική έρευνα του περιεχομένου της θα αποκαλύψει ποικίλες όψεις ενός ευρύτατου φάσματος σχέσεων, επιδράσεων και εξαρτήσεων της κεντρικής αρχής των Αθωνιτών με τον «κόσμο»²⁴.

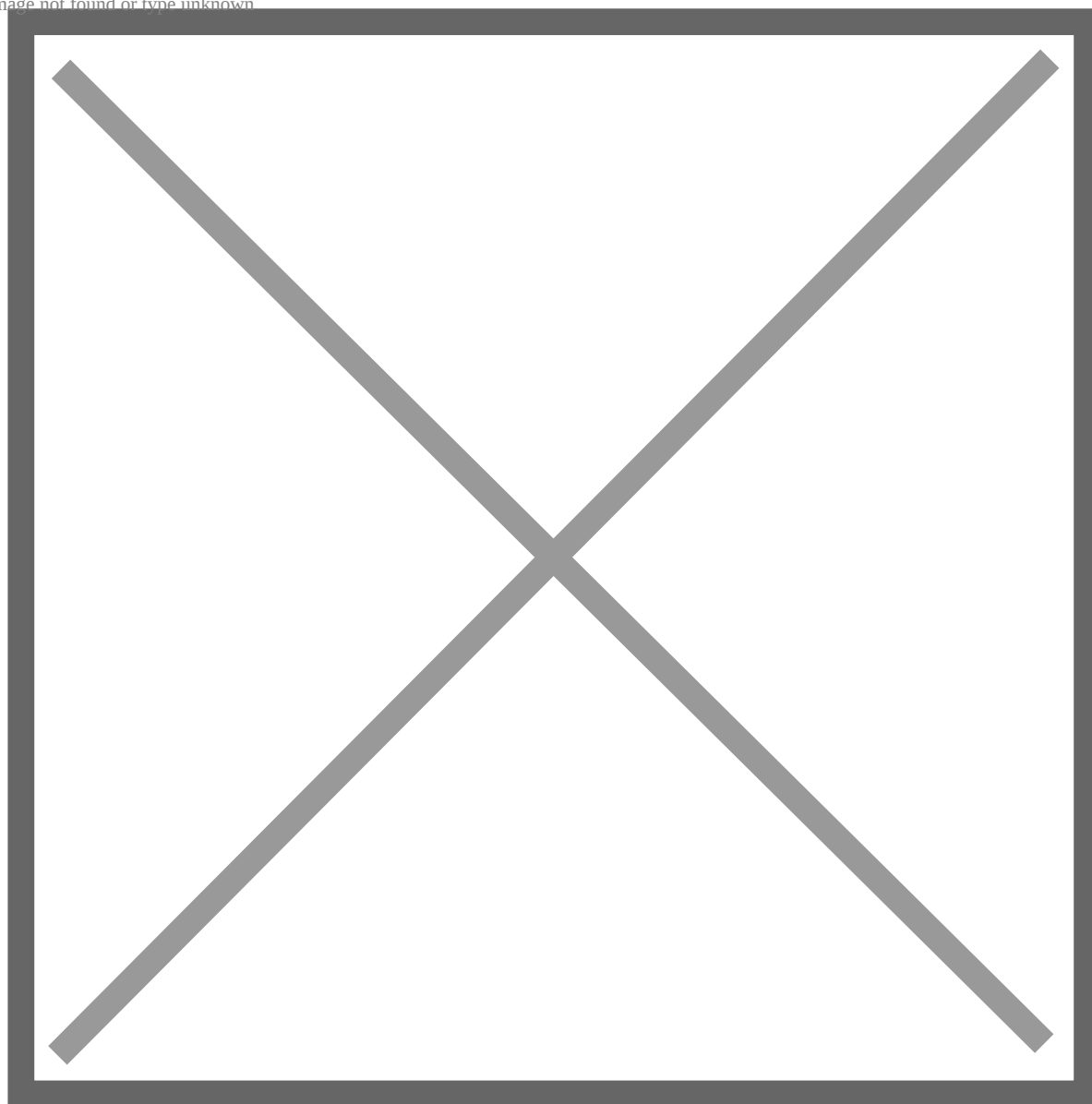
Μιά άλλη πλευρά της επικοινωνίας με τη μοναστική πολιτεία αποτυπώνεται στα πολυπληθή συστατικά γράμματα προς έκδοση διαμονητηρίων, στις απανταχούσες και στα διαμονητήρια προσκυνητών, επισκεπτών και εργατών²⁵.

Μικρότερες αλλά εξίσου σημαντικές αρχειακές ενότητες περιέχουν τεκμήρια ειδικά θέματα, όπως π.χ. έγγραφα αναφερόμενα στις σχέσεις της Κοινότητος με τη Ρωσική μονή (Φάκ. 53), στο πρόβλημα των ονοματολατρών, ή περιέχουν εκθέσεις

ιεροκοινοτικών επιτρόπων και εξάρχων του Αγίου Όρους (Φάκ. 119) και απογραφές του προσωπικού μονών (Φάκ. 182).

Ιδιαίτερης βαρύτητας είναι η αρχειακή ενότητα που καταλαμβάνουν τα τηλεγραφήματα από και προς την Ι. Κοινότητα²⁶. Σε αυτά καταγράφονται με άμεσο και σύντομο τρόπο, ως επείγουσα πληροφορία, σημαντικά γεγονότα για τα οποία όφειλε να ενημερώσει ή να ενημερωθεί η κεντρική διοίκηση του Αγίου Όρους.

Image not found or type unknown

Μέρες απελευθέρωσης στην Ιερά Μονή Ιβήρων. (Αγιορειτική Φωτοθήκη).

Η έρευνα του σχετικά δαιδαλώδους αρχείου της Ιεράς Κοινότητος δέον να λάβει υπ' όψιν ότι το περιεχόμενο μεγάλου αριθμού αρχειακών κωδίκων ταυτίζεται με εκείνο των λυτών εγγράφων, εφόσον αυτοί περιέχουν αντίγραφα εξερχόμενης αλλά και εισερχόμενης αλληλογραφίας της Ιεράς Κοινότητος, της Ιεράς Επιστασίας και των αντιπροσώπων στην Κωνσταντινούπολη και στη Θεσσαλονίκη

με πάσης φύσεως εκκλησιαστικές ή κοσμικές αρχές ή και φυσικά πρόσωπα.

Η ιστορία του Αγίου Όρους στα χρόνια της απελευθέρωσης δεν καλύπτεται μόνον από την έρευνα του αρχείου της Ιεράς Κοινότητας. Τα αρχεία όλων ανεξαιρέτως των μονών, αλλά ιδιαίτερα εκείνων της Μεγίστης Λαύρας, του Βατοπαιδίου και της Ιβήρων, διαφυλάσσουν εντυπωσιακά μεγάλο σε όγκο πρωτογενές ιστορικό υλικό που διευρύνει και εμπλουτίζει όλους τους τομείς της έρευνας για την εποχή. Ωστόσο, η κεφαλαιώδης καταλογογράφηση και γνωστοποίηση του περιεχομένου τους, η οποία θα καταστήσει εφικτές συστηματικές θεματικές έρευνες, βρίσκεται τουλάχιστον στα περισσότερα αρχεία σε πρώιμο στάδιο²⁷.

21. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 51.

22. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 55-56, Φάκ. 193 (τελωνειακά Αγίου Όρους), Φάκ. 223 (Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Τράπεζες) και Φ. 235 (χωροφυλακή Αγίου Όρους).

23. Ειδικά για την υπό εξέταση περίοδο η αλληλογραφία περιέχεται στα: Φάκ. 43-46, Φάκ. 135, 137-141 και 146. Κώδικες αλληλογραφίας: Κώδ. αρ. 11 έως Κώδ. 17 και Κώδ. 19 έως Κώδ. 22.

24. Βλ. ενδεικτικά: ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 50 (επιστολές μητροπολιτών προς την Ιεράν Κοινότητα, 1817-1912), Φάκ. 168 (επιστολές μητροπολιτών προς Ιερά Κοινότητα, 1871-1940), Φάκ 54 (ειδικές υποθέσεις λαϊκών).

25. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 65-74 και Κώδικες διαμονητηρίων: Κώδ. αρ. 1 έως Κώδ. αρ. 8.

26. ΑΙΚΑΟ, Φάκ. 56. Κώδικες τηλεγραφημάτων Ιεράς Κοινότητας: Κώδ. αρ. 1 (1883-1904), Κώδ. 2 (1904-1915) και Κώδ. 3 (1915-1924).

27. Από τις εργασίες ταξινόμησης και καταλογογράφησης αναφέρονται ενδεικτικά: Η πρώτη καταγραφή του νεώτερου αρχείου τη μονής Μεγίστης Λαύρας· Η καταγραφή του νεώτερου αρχείου της μονής Βατοπαιδίου (βλ. Κ. Χρυσοχοΐδης, Κατάλογος του Νεώτερου Αρχείου της μονής Βατοπαιδίου, Αθήνα 1993, δακτυλόγραφη έκδοση)· Η καταγραφή του παλαιότερου τμήματος του αρχείου του 19ου αιώνα της μονής Ιβήρων. Οι ανωτέρω εργασίες, με πρωτοβουλία και την ευλογία των ιερών μονών, επιτελέσθηκαν από ερευνητική ομάδα του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Για την αντίστοιχη εργασία στη μονή Σιμωνόπετρας βλ. [Σ. Μπόζος]- Κ. Pavlikianon, Η δομή του αρχείου της αθωνικής μονής Σίμωνος Πέτρας από το 1809 μέχρι τα μέσα του εικοστού αιώνα, Κ. Pavlikianon (εκδ.), Τέχνη Γραμματική, Σόφια 2005, 111-149.